

УДК 811.163.1:81'42'06(045)

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2023.281356>Оксана Зелінська* , Тетяна Тищенко**

СТАРΟΣЛОВ'ЯНІЗМИ В СУЧАСНИХ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ

Старослов'янська мова – одне із джерел запозичень, які увійшли до системи української мови. У багатьох наукових розвідках описано стилістичні функції старослов'янств у текстах класичної та сучасної художньої літератури. У статті проаналізовано використання елементів, засвоєних зі старослов'янської мови, у різних дискурсах.

Старослов'янські елементи є органічною частиною лексичного складу текстів релігійного дискурсу, зокрема дискурсу проповідницького, який призначений масовому адресатові. У творах цього жанру засвідчено лексичні одиниці, що мають відповідники в українській мові, проте автори широко вживають і книжні форми. Чимало лексем, засвоєних зі старослов'янської мови, зберігають зв'язок із мовою-джерелом, проте зазнали процесів асиміляції, особливо на морфологічному рівні.

Спостерігаємо в текстах варіанти церковнослов'янств та українських відповідників: *древо* – *дерево*, *прихід* – *пришестя*, *родитися* – *рождатися*.

За лексемами, у складі яких є елементи, запозичені зі старослов'янської мови (наприклад, з компонентом *благо-*), закріпилась оцінна функція, що зумовлює широке коло їхньої сполучуваності та вживання в різних стилях.

Лексичні одиниці із суфіксом *-тель* увійшли до офіційно-ділового дискурсу. Це назви осіб за діяльністю, окремі з яких є офіційними найменуваннями професій: *учитель*, *хранитель*, а також лексема *вихователь*, утворена на українському ґрунті за допомогою старослов'янського словотвірного афікса. Лексемами на позначення осіб із суфіксом *-тель* послуговуються в сучасній юридичній практиці: *управитель*, *довіритель*, *засідатель*.

У побутовому дискурсі аналізована лексика виражає передусім реалії, пов'язані з релігійним світоглядом. Вона вживається в молитовних зверненнях до святих, дискурсивних формулах застереження, обрядах. Побутовий дискурс широко засвідчує творення похідних від лексем-старослов'янств.

Ключові слова: старослов'янська (церковнослов'янська) мова, старослов'янства, запозичена лексика, освоєння запозичень, лексичні варіанти, релігійний дискурс, офіційно-діловий дискурс, побутовий дискурс.

Zelinska Oksana, Tyshchenko Tetiana. Old slavisms in modern discourse practices.

The Old Slavic language is one of the sources of borrowings that entered the Ukrainian language system. Many scientific investigations describe the stylistic functions of old slavonicisms in the texts of classical and modern fiction.

The article analyzes the usage of elements learned from the Old Slavic language in various discourses. Old Slavic elements are an organic part of the lexical composition of religious discourse texts, in particular, preaching discourse addressed to a mass audience. In the works of this genre, lexical units that have counterparts in the Ukrainian language are attested, but the authors also widely use book forms. Many lexemes learned from the Old Slavic language retain their connection with the source language, but have undergone assimilation processes, especially at the morphological level.

We observe variants of Church Slavonicisms and their Ukrainian equivalents in the texts: *древо* (tree) – *дерево* (tree), *прихід* (coming) – *пришестя* (coming), *родитися* (be born) – *рождатися* (be born).

The lexemes, which include elements borrowed from the Old Slavic language (for example, with the components *blago-*), have an evaluative function, which causes a wide range of their compatibility and use in different styles.

* Оксана Зелінська, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: zelinska67@ukr.net.

** Тетяна Тищенко, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: ttm1609@ukr.net.

Lexical units with the suffix *-тель* entered the official business discourse, they are the names of persons by activity, some of which are official names of professions: *учитель* (teacher), *хранитель* (keeper), as well as the lexeme *вихователь* (educator), which was formed on Ukrainian basis, with the help of an Old Slavic word-forming affix. Lexemes to denote persons with the suffix *-тель* are used in modern legal practice: *управитель* (manager), *довіритель* (principal), *засідатель* (assessor).

In everyday discourse, the analyzed vocabulary primarily expresses realia related to the religious worldview. It is used in prayer appeals to Saints, discourse formulas of warning, and rituals. Household discourse widely attests to the creation of derivatives from Old Slavic lexemes.

Keywords: Old Slavonic (Church Slavic) language, old slavonicisms, borrowed vocabulary, adaptation of borrowings, lexical variants, religious discourse, official-business discourse, everyday discourse.

Актуальність та завдання вивчення «старослов'янського сліду» в українській мові чітко обґрунтував Ю. Шевельов: «Через усю історію української літературної мови проходить проблема ставлення до, так званих, церковнослов'янізмів. Але вже самий факт постійного відновлення церковнослов'янізмів у літературній мові говорить, що вони в ній не випадковість, не чиясь індивідуальна примха, а глибоко органічний складник» [Шерех 1998, с. 3]. Причину цього явища вчений убачав у тому, що старослов'янська мова «увібрала в себе величезні скарби давньогрецької абстрактно-філософської й богословської мови, – а ледве чи яка в світі народня мова може такими скарбами похвалитися. В цьому і є головна внутрішня причина тяжіння української літературної мови до церковнослов'янізмів, вічного відродження їх. Та й потреба культурної переємности, зв'язку з нашою старою культурною традицією, теж раз-у-раз покликав до нового життя церковнослов'янізми» [Шерех 1998, с. 3].

Необхідність вивчення впливу «старослов'янського сліду» в українській мові беззаперечно обстоює Л. Белей [Белей 2017]. У науковій розвідці автор передусім констатує, що «старослов'янська мова як перша літературна мова слов'ян мала великий вплив на літературні мови всіх слов'янських народів, а також і на окремі неслов'янські мови, наприклад румунську». Мовознавець зазначає причини, через які за тоталітарної доби роль старослов'янської мови не мала належного лінгвістичного опрацювання: «В українському мовознавстві, зокрема советської доби, роль та місце старослов'янізмів у системі української літературної мови розглядалася, як правило, дуже поверхово та схематично, а не раз такий аналіз хибував на вульгарно-соціологічні оцінки, оскільки на старослов'янській мові лежало тавро мови церкви, з якою ідеологи СРСР вели непримиренну боротьбу. Часто усе зводилося до переліку структурних фонетико-граматичних ознак старослов'янізмів та констатації, що використовують їх у поетичному мовленні з метою надати оповіді урочистості» [Белей 2017, с. 25]. Зважаючи на названі чинники, Л. Белей вважає актуальним завданням сучасної україністики переоцінку місця і ролі старослов'янської мови в історії української літературної мови [Белей 2017, с. 31]. Задля переконання у слушності цієї думки Л. Белей цитує Ю. Шевельова, який твердив: «Відмовлятися від них [церковнослов'янізмів] – означає якоюсь мірою відмовлятися від нашої історії в ім'я нібито позаісторичної, сталої етнографії. На це може піти етнографічна маса, але не нація» [Шевельов 2012, с. 470].

Зауважимо, що в українському мовознавстві науковці здебільшого вивчають специфіку використання старослов'янської лексики на матеріалі художніх творів. С. Корнієнко здійснила системну характеристику старослов'янізмів як компонентів лексичної та стилістичної систем української мови. На матеріалі художніх творів зачинателів нової української літератури дослідниця

з'ясовувала роль старослов'янїзмів у становленні нової української літературної мови [Корнієнко 2019]. С. Корнієнко оцінює старослов'янїзми як один із продуктивних шляхів поповнення лексичного складу української мови та зауважує, що вони найчастіше виконують стилістичну функцію в мовленні, тому розглядає можливості їхнього стилістичного використання через структурно-семантичний і стилістичний аналіз. Дослідниця класифікувала старослов'янїзми, зафіксовані в аналізованих текстах, на чотири групи відповідно до семантичних процесів, що супроводжували їх входження в українську мову: 1) запозичення без семантичних змін; 2) запозичення з розширенням семантики; 3) запозичення зі звуженням семантики; 4) запозичення з повним переосмисленням значення [Корнієнко 2019, с. 86].

С. Корнієнко проаналізувала корпус старослов'янських лексем, які ужив І. Франко в біблійній поемі «Смерть Каїна», та особливості їхнього стилістичного використання. Авторка зазначила, що частина старослов'янїзмів у творах українських письменників виконує нейтральну, номінативну функцію, але у зв'язку з тим, що старослов'янська мова була мовою церковних відправ, її елементи асоціювали з божественним началом, тому превалює вживання її лексичних елементів зі стилістичною настановою надання урочисто-піднесеного тону [Корнієнко 2010а, с. 214]. В іншій публікації С. Корнієнко характеризує особливості стилістичного використання старослов'янських лексем на широкому тлі, у текстах художньої літератури XIX ст.; визначає роль старослов'янїзмів у формуванні лексичного складу і розширенні стилістичних можливостей художньої мови. У підсумку авторка зауважує, що старослов'янська лексика є специфічним різновидом запозичень, а тому претендує на низку особливих функцій, пов'язаних не лише із семантикою кожного окремого слова, а й призначенням самої старослов'янської мови. Використання старослов'янських лексем у художньому тексті розглянуто як традиційний показник у розмовному мовленні персонажів, у художніх описах селянського побуту у творах різних жанрів на релігійні теми, під час характеристики образів служителів культу [Корнієнко 2010б, с. 556–564].

Н. Ісачук проаналізувала семантико-стилістичні особливості старослов'янїзмів у збірці «Січ духовна» В. Чабаненка, визначила функціональне навантаження старослов'янїзмів у структурі художнього твору. Дослідниця зробила висновок, що «майстерне використання старослов'янїзмів дало можливість автору не просто передати ідею поезій, а відтворити історичний колорит, наблизити мову творів до мови зображуваної епохи, створити певну піднесеність та урочистість, привернути увагу читача» [Ісачук 2017, с. 38].

Використання старослов'янїзмів українські лінгвісти вивчали на матеріалі творів П. Куліша. С. Зінченко здійснив аналіз старослов'янської лексики в прозі, віршах, перекладах, епістолярію письменника. Дослідник переконує, що майстерне використання старослов'янїзмів дало можливість П. Кулішеві не просто передати ідеї своїх творів, а відтворити історичний колорит доби, наблизити їхню мову до мови зображуваної епохи, створити певну піднесеність та урочистість, привернути увагу читача. С. Зінченко зазначає, що стилістичне навантаження старослов'янїзмів полягає в поглибленні психологічної характеристики персонажів, індивідуалізації їхньої мови, у створенні урочисто-піднесеного звучання. Дослідник зауважив і те, що вагому роль у творах П. Куліша відіграла абстрактна лексика, створена за старослов'янськими моделями. П. Куліш сприяв розширенню і збагаченню словника тогочасної

української літературної мови, у якому поряд були слова книжної та розмовної конотації [Зінченко 2019, с. 49].

Оригінальні підходи до аналізу старослов'янізмів спостерігаємо в розвідці Н. Коваленко, у якій досліджено фонетичні та словотвірні старослов'янізми книги «Синій зошит. Аркуші днів світлящих» Мирослава Дочинця. Авторка констатує, що «використання старослов'янізмів, переважно абстрактних назв, в аналізованому творі додає прадавнього, а отже, мудрого й величного в потрактуванні простих, але таких важливих істин» [Коваленко 2021, с. 16]. У розвідці проаналізовано лексику біблійного змісту з префіксами *все-*, *пре-*, *при-*, суфіксом *-тель*. У публікації зроблено висновок, що старослов'янізми є яскравою стилістичною рисою досліджуваного твору, вони надають урочистості й духовної настанови, прославляючи любов до Бога й людини, лексика старослов'янського походження зберігає свої традиційні функції, але водночас використовується в мовній палітрі твору для надання розповіді особливого божественного, а тому переконливого й настановного звучання, урочистості. Крім того, Н. Коваленко зафіксувала слова, утворені за зразком старослов'янської мови, що є свідченням процесу переходу лексики з пасивного стану в активний.

Л. Стівбур розглядає старослов'янізми як елемент системи запозиченої лексики в мовній тканині роману «Століття Якова» В. Лиса. Лінгвістка кваліфікує іншомовні лексеми як маркер ідіостилу письменника і зазначає, що запозичення зі старослов'янської мови відіграють роль мовної характеристики героїв аналізованого роману: вони уживаються в репліках майже всіх поліських селян, описаних у творі, але найбільш промовистими вони є в мові головного героя [Стівбур 2019, с. 37].

Переклади Біблії та їхню рецепцію у творах Тараса Шевченка вивчала О. Бігун. Лінгвістка передусім акцентує на причинах, що зумовлюють звернення до ресурсів старослов'янської мови; це, на думку дослідниці, лексичні й граматичні засади церковнослов'янської мови – мобільність та експресивність дієслівних форм, багатство афіксів і флексій, що не мають аналогій у сучасних мовах, лаконізм і динаміка синтаксичних структур, етимологічна глибина лексики створюють неперевершену глибину духовно-емоційних переживань, ілюзію причетності до сакральних подій [Бігун 2015, с. 26]. Цінним для розуміння ролі старослов'янської мови та її сприйняття носіями української мови є зауваження О. Бігун про те, що Т. Шевченко не розглядав церковнослов'янську мову як чужорідну, а активно долучав її словотворче багатство до новоукраїнської літературної мови. Для підтвердження цієї думки авторка слушно цитує працю М. Москаленка, у якій науковець переконує, що «переклади Шевченка та й не лише його з церковнослов'янської та книжної української на живу українську мову в ХІХ столітті аж ніяк не були перекладами з “чужого” на “своє”». Адже, крім церковної літератури, природним носієм якої було духівництво і до якої так чи інакше прилучалися прості люди, селяни, те середовище письмального і неписьмального люду, в якому народився і виріс Шевченко, – в народі побутували напрацьовані попередніми віками численні писемні та усні твори: апокрифи, житія, легенди, бувальщини, перекази духовного та мирського зміст <...>. Переклади Шевченка з церковнослов'янської – це пряме й закономірне продовження “масового письменства” того часу. Це саме повною мірою стосується й наслідувань (“подражаній”), варіацій та переробок біблійних, у тому числі євангельських

мотивів і сюжетів”¹. Причину цього О. Бігун убачає у світоглядно-естетичній співмірності текстів Святого Письма та морально-світоглядних та етико-естетичних відчуттів Т. Шевченка, втілених у макрокосмічній символіці його поетичної творчості [Бігун 2015, с. 31]. Суголосну думку висловила з цього приводу Т. Мороз, зазначивши, що «церковнослов’янськи у мові творів Т. Шевченка підтверджують її народність, яка полягала в освоєнні тих джерел, що живили духовний світ українського народу» [Мороз 2014].

Наведені праці дослідників промовисто переконують у необхідності подальшого вивчення старослов’янських як структурного елемента української мови на різних рівнях. У цій статті проаналізуємо специфіку їхнього використання в сучасних дискурсивних практиках.

Передусім старослов’янська лексика є органічною частиною лексичного складу текстів релігійного дискурсу, зокрема дискурсу проповідницького, який спрямовано до масового адресата. У проповідях священники використовують старослов’янськи в освоєних фонетичних і морфологічних формах, напр.: **відкупитель, воплощений, насущний, об’явлення, оклеветувати, спасенний** та ін.: *І навіть коли людина зрїшила, Господь Бог милосердно обіцяє Відкупителя. Одне слово, людина для Бога є дуже цінною* (Гузар, с. 11); *Його поняття про самого себе дуже обмежене, не відповідає Божому Об’явленню чи тій науці, яку подає нам Ісус Христос* (Гузар, с. 12); *Можемо, бо Ісус Христос, воплощений єдинородний Божий Син, був посланий на землю до нас, людей* (Гузар, с. 15); *Питаємось про сенс страждань, коли нас несправедливо оскаржують, обмовляють, коли нас не розуміють, коли оклеветують нас, коли почуваємось відкинутими і нікому не потрібними* (Приріз, Чи справді...); *А, отже, навіть страждання і смерть не є позбавленими сенсу, коли є сприйняті як спасенний план Бога щодо нас* (Приріз, Чи справді...); *Ця наша Страсна п’ятниця триває цілий рік! Для нас вона стала немовби хлібом насущним, і ми не знаємо, коли настане світлий день перемоги над злом, ненавистю й насильством* (Приріз, Усі ми...).

У промовах українських священників засвідчено низку лексичних одиниць, що мають відповідники в українській мові, проте автори вважають за доцільне вживати саме книжні форми, напр.: **древо, злоба, роптати, възгордиться**: *Свята Мати Церква пропонує нам споглядати та поклонятися живоносному древу Чесного і Животворящего Хреста Господнього, щоб ми скріпилися ним та відважно прямували далі до мети – Христової Пасхи* (Приріз, Чи справді...); *Якщо уважно вчитаемось у богослужбові тексти, якими молимося впродовж Великого посту, то зауважимо, що у них поступово проходить вся історія людського роду – від дерева в раю до древа хресного, від вигнання з Едему до переможного і радісного входження в нього* (Приріз, Чи справді); *Здавалося б, тепер, із пришествям Христа, Який приніс на землю мир і любов, повинна змовкнути людська злоба* (ВЄв, 2014, № 1, с. 1); *Ти възгордився – посилає тобі іншого, поганого сусіда, який тебе обидив. Тому, що ми інколи ропцем: «За що, як?..» Та тому, що ми грішники. Живіть правильно – і буде все нормально* (ВЄв, 2014, № 2, с. 1).

Спостерігаємо, що автори проповідей використовують варіанти українських і церковнослов’янських форм, напр.: **родитися – рождатися**: *Благодать Господа нашого Ісуса Христа нехай буде з усіма вами! Христос народився!*

¹ Автор цитує працю: Москаленко, М. (2006). Нариси історії українського перекладу. [У:] *Всесвіт*, 3–4, с. 46.

Славимо Його! (ВЄв, 2019, № 1, с. 14); *Найдовше впродовж року кажемо «Слава Ісусу Христу», на Різдво – «Христос рождається», тепер, у Великодній час, – «Христос воскрес». Цей звичай має глибоке значення, бо є не тільки звичайним привітанням, а визнанням нашої віри* (Гузар, с. 65): **пришестя – прихід**: *Сьогодні Православна церква урочисто святкує **пришестя** у світ Сина Божого і Сина Людського Господа нашого Ісуса Христа; Прихід Божого Сина на землю змінює людське розуміння Божої волі. Крім видимого світу, у якому ми живемо, який відчуваємо, є ще невидимий, але реальний духовний світ, у який входимо через сповнення Божої волі* (ВЄв, 2020, № 1, с. 1). У наведеному далі контексті автор уживає синонімний ряд, що розкриває значення лексеми **благочестиво**: *Господь послав їм нечестивого царя, який починав їх гнобити, принижувати, знищувати. Реакція людей була відповідною – каюлись, починали жити благочестиво, правильно, праведно* (ВЄв, 2014, № 1, с. 8).

Проповідницькі тексти фіксують процеси творення лексем за церковнослов'янськими зразками, що веде до розширення синонімного ряду, наприклад, лексики на позначення новонародженого Христа: **Богомладенець, Богонемовля, Богодитя**: *Нині ми знову чуємо чудові церковні піснеспіви, складені древніми авторами на честь народження **Богомладенця**, знову з усіма ангелами співаємо: «Слава во вишніх Богу, і на землі мир, в людях благовоління»; Сьогодні радісна звістка про Різдво **Богонемовляти** звернена до кожного з нас та закликає разом зі східними мудрецьми і простими пастухами пізнати в Ісусі свого Бога, принести Йому дар чистого серця, розкрити для Нього нашу душу, щоб у ній також народився Христос* (ВЄв, 2019, № 1, с. 1); *Тому різдвяної пори так радісно вітаємо свого Спасителя зворушливим співом прадавніх колядок, поспішаємо до святково прибраних церков, щоб при яслах, біля стіп **Богодитяти** скласти наші покайням очищені серця, переповнені живою вірою, відновленою надією та вдячною любов'ю* (ВЄв, 2014, № 1, с. 1).

Запозичена лексика, що є виразником релігійності носіїв мови, входить до їхнього повсякденного вжитку. Наприклад, лексему **хранитель** уживають у молитовних зверненнях до ангела-хранителя та святих осіб: *«Анголе Христов **хранителю**, мій святий покровителю», проказує батько лежачи і ще раз хреститься* (У. Самчук, Грас v.16), неповноголосні дієслова **хранити, сохрानити** уживаються у формулі-застереженні: *Хай Бог вам дає здоров'я, мудрості, хоробрості, **храни** Вас Бог із добром* («Україна молода», Грас v. 16), *Підбав, доню, водички гарячої, щоб не застудити, **храни** Цариця Небесна* (В. Винниченко, Грас v. 16); *Мати Яринки хреститься: – Спаси і **сохрани** від таких женихів!* («Україна молода», Грас v. 16); ***Сохрани**, боже, її від звіра лютого, від язика клеветушого, і від гада гадовитого, і від чоловіка лукавого, і від вслякого зла, аби прибувало на худібці усього і з роси, і з води, і з прекрасного цвіту...»* (М. Стельмах, Грас v. 16); *Тоді ж відкашляв старий клекіт у грудях і загукав хрипло та голосно, тряс із вітром буйною головою: – Від неволи проклятої, від недуги зрадливої, від смерті в чужиноньці далекій **сохрани** нас, Господи!* (К. Гриневичева, Грас v. 16).

В активному вжитку перебуває полісемант **храм**, яким у розмовній мові позначають релігійний празник на честь того дня, коли в населеному пункті закладали церкву. Це слово стало твірною основою для похідного **храмувати** 'святкувати'. Названі лексеми внесені до реєстру «Словника української мови» (СУМ XI, с. 137), зразки їхнього вживання представлено і в корпусі ГРАК: *Матушки саме дома не було: вона аж у Літин поїхала **храмувати*** (М. Стельмах, Грас v. 16); *Просто чужі люди поки що не поспішали до них на обійстя : хрестин*

не було – нікого іще не вродили, нікого не поминали – ніхто в їхній хаті на двох не вмирав, **храмувати** – не **храмували**, бо храми не робили (М. Матіос, Грас v. 16).

Засвідчено старослов'янськи на позначення обрядодій. Зі значенням 'обряд перегородження дороги весільному поїздові молодого' лексема *б'рама* відома в говірках Лисянського району Черкаської області: *'пирид /самим /домом с'тавили с'т'іл / і ни пус'кали моло'дого з бо'йарином і сва'тами / т'ребували /викуп / ото б'рама / ну це хто /каже так / а хто пе'рейма* (СШГ, с. 41).

Похідні від старослов'янських виконують у мовленні оцінну функцію. Високу продуктивність у цій ролі реалізують композити-атрибутиви та ад'єктиви з компонентом **благо-**. В інтегрованій лексикографічній системі «Словники України» зареєстровано *благовісний, благовісно, благоговійний, благоговійно, благодатний, благодатно, благодушний, благодушно, благоліпний, благообразний, благообразно, благозвучний, благопристойний, благопристойно, благородний, благородно, благородумний, благородумно, благопристойний, благословенний, благодотворний, благодотворно, благочесний, благочесно* тощо (СУ). Зауважимо, що не всі з названих лексем мають однакову продуктивність використання, про що можуть свідчити дані, представлені, до прикладу, у Генеральному регіонально анотованому корпусі української мови.

За даними Генерального регіонально анотованого корпусу, широкий діапазон сполучуваності мають лексичні одиниці **благовісний, благодатний (благодайний)**, вони слугують на означення несакральних понять, уживаються в різних стилевих виявах української мови, напр.: *Благословенна ти в віках, Як сонце наше благовісне, Як віщій білокрилий птах, Печаль і радість наша, пісне* (М. Рильський, Грас v. 16); *Хвиля викинула мене на квітучу галявину... І щезла, випарувалася... Довкола пливла тиша... Благовісне мовчання* (Олесь Бердник, Грас v. 16); *Але це врочисто благовісне світло, що із голубої небесної галявини у передчуванні також свого згасання у тихому надвечір'ї на місто леться, спадає, спокій його умироутворюючи* (А. Кондратюк, Грас v. 16); *І це свідчило: у світ прийшли благовісні зміни, що матимуть найбезпосередніше відношення до України, до його з нею стосунків* (М. Слабошпицький, Грас v. 16); *Ніно Митрофанівно, магія Вашого божественного голосу – це благодайний полон, сонячні тенета безмежної любови до Батьківщини* (газета Шполянчочка, Грас v. 16). За допомогою цих лексем часто виражають позитивну оцінку явищам природи: *З розлогих дубів, що охороняють біля обеліска тишу й спокій, наше град, посипалися у благодайний ґрунт зрілі жолуді* (газета «Слово», Грас v. 16); *І птахи нічні будуть озиватися до вас своєю таємничою мовою, і в грозах благовісних* (О. Гончар, Грас v. 16); *Бугенвілія майже наша землячка, вона родом із Середземномор'я, це вже європейці завезли її сюди, і вона в цьому благодатному кліматі прижилася і почуває себе чудово* (О. Гончар, Грас v. 16); *Він так любив цю пору, цей благодатний, щасливий час пробудження всього навколо* (В. Шевчук, Грас v. 16).

Спостерігаємо використання старослов'янських з походження лексем у науковій практиці. Традиційно номен **лик** в українській мові вживали на позначення святих на іконах. В одинадцятитомному «Словнику української мови» слово кодифіковане зі значенням: 1. *заст.* Обличчя, а також його зображення (звичайно на іконах) з ремаркою *заст.* (СУМ IV, с. 484). У цьому ж значенні 'обличчя, а також його зображення (перев. на іконах)' лексема **лик** зареєстрована в новій електронній версії словника, ремарка *заст.* відсутня, натомість подано ремарку *рел.-церк.*, уживання слова проілюстровано

контекстами із творів художньої літератури (СУМ 20, 1498). Слово *лик* уживають мистецтвознавці в коментарях до змісту ікон та особливостей зображення святих на них, напр.: *Спаситель стоїть у зелених водах ріки Йордан. Він оголений, на стегнах – біла пов'язка, руки схрещені на грудях. Його лик виражає смирення і спокій* (ВЄв, 2021, № 1, с. 4); *Світло м'яко лягає і дає можливість роздивитись ніжний, юний лик Діви, русяве блискуче волосся, прикрите зелено-синім покривалом* (ВЄв, 2020, № 1, с. 4). Наведені контексти презентують науково-популярний стиль. У мистецтвознавчих описах побутують і інші старослов'янськи, що надає текстам-описам відповідної тональності, напр.: *Зображення Василя Великого найчастіше бачимо в абсиді храму серед отців Церкви, до XVI ст. – у молільному ряді іконостасів, пізніше – на одвірках царських врат або на дияконських дверях. Також є багато його храмових і вівтарних образів* (ВЄв, 2019, № 1, с. 4); *Створений майстром образ підкорює одухотвореністю і ліричністю, викликаючи благоговійний трепет* (ВЄв, 2020, № 1, с. 4); *Холмський образ Богородиці з Дитятком – із найдавніших у світі (кінець XI ст., Візантія), одна з чотирьох найбільших іконописних святинь Київської Русі. З XIII ст. знаходилась у Холмі, столиці Волинсько-Галицького князівства, де прославилась багатьма чудесами. Чудотворення фіксувалися й надалі, аж до нашого часу. Зберігається в Музеї волинської ікони* (ВЄв, 2022, № 10, с. 4).

Лексичні одиниці із суфіксом *-тель*, засвоєним зі старослов'янської мови, увійшли до офіційно-ділового дискурсу. Вони засвідчені як офіційні назви професій. Зі сфери сакральної до загального вжитку увійшло слово *вчитель*. У давніх релігійних текстах учителем називали Ісуса Христа, а потім так називали інших проповідників християнства. Лексема зазнала змін у семантичній структурі, втративши зв'язок з первісним значенням: у сучасний період вона передусім позначає педагога, який професійно займається навчанням і вихованням. На українському мовному ґрунті утворено лексему *вихователь*, що теж стала назвою професії.

Серед поміна *agentis* засвідчено і лексему *хранитель*, що вживається на позначення особи, яка відповідає за фонди в музеях, напр.: *В інтерв'ю кореспонденту «Вечірнього Києва» директор Державного архітектурного історичного заповідника «Софіївський музей» Валентина Ачкасова сказала, що під час виставки вона мала розмову з відомими славістами – хранителями рукописного відділу (Наука і суспільство, Грґас v. 10); Керівники відділів, не маючи підтримки директора у поточних питаннях, щоразу зверталися до заступників директора та головного хранителя... Данута Посацька, головний хранитель Національного музею у Львові:»Зміни, які зараз відбуваються у нашому житті, виявляють, хто ким є насправді» (Високий замок, Грґас v. 10).*

Лексемами на позначення осіб із суфіксом *-тель* послуговуються в сучасній юридичній практиці. Зокрема, номен *довіритель* використовують на позначення особи, яка щось комусь доручає: *За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується виконати від імені й за рахунок іншої сторони (довірителя) певні юридичні дії; Повірений зобов'язаний вчинити юридично значущі дії відповідно до повноважень, наданих йому довірителем (Договір, доручення). Процес повернення з пасивного фонду демонструє лексема *управитель*, яку у «Словнику української мови» зареєстровано як історизм на позначення особи, яка керувала справами, розпоряджалася фінансами поміщицького господарства, заводу, фабрики і т. ін., а також з ремаркою *заст.*: 'Керівник, голова чого-небудь' (СУМ X, с. 468). Нині слово *управитель**

повернулося до активного вжитку. Відповідно до Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», **управитель багатоквартирного будинку** (далі – **управитель**) – фізична особа-підприємець або юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, яка за договором із співвласниками забезпечує належне утримання та ремонт спільного майна багатоквартирного будинку і прибудинкової території та належні умови проживання і задоволення господарсько-побутових потреб (Про особливості...). Юридичну сферу презентує і старослов'янізм **засідатель**, що функціонує у складі словосполучення **народний засідатель**: *Але зараз виникла ситуація, що низка категорій судових справ не може розглядатися, бо в Цивільному процесуальному кодексі передбачається участь у засіданнях саме народних засідателів, а не присяжних, як зараз передбачає Конституція України. А в чинному Цивільному процесуальному кодексі є справи окремого провадження, які можливо розглядати лише за участі народних засідателів* (Стенограма засідань Верховної Ради України, Грас в. 16).

Висновки. У сучасній українській мові продовжують активно вживатися слова, засвоєні зі старослов'янської (церковнослов'янської) мови. Опрацьовані джерела засвідчують, що вони побутують у різних дискурсивних практиках. Активне використання лексичних одиниць зі старослов'янськими елементами засвідчено у проповідницькому дискурсі. Чимало лексем, засвоєних зі старослов'янської мови, зберігають зв'язок із мовою-джерелом, проте зазнали процесів асиміляції, особливо на морфологічному рівні. За словами, у складі яких є елементи, запозичені зі старослов'янської мови (наприклад, з компонентами **благо-**, **свят-**), закріпилась оцінна функція, що зумовлює широке коло їхньої сполучуваності та вживання у різних стилях.

Лексичні одиниці із суфіксом **-тель** увійшли до офіційно-ділового дискурсу, окремі з них є офіційними найменуваннями професій, назвами за видом діяльності: **управитель, довіритель, засідатель**.

У побутовому дискурсі аналізована лексика виражає передусім реалії, пов'язані з релігійним світоглядом. Вона вживається в молитовних зверненнях до святих, дискурсивних формулах застереження, обрядах. Побутовий дискурс широко засвідчує творення похідних від лексем-старослов'янізмів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні старослов'янізмів та похідних у діалектному мовленні, що дасть змогу окреслити реальну картину їхнього побутування у народному вжитку.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСв – Волинські єпархіяльні відомості. Офіційне друковане видання Волинської єпархії Православної Церкви України. URL: <https://www.pravoslaviavolyzni.org.ua/vyev> (дата запити: 15.12.2022).

Гузар – Гузар, Л. (2017). «Учителю, іду за тобою». Львів, 272 с.

Договір доручення Договір доручення: укладення та виконання URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0039697-03#Text> (дата запити: 14.12.2022).

Приріз, Чи справді... – Приріз, Я. «Але чи справді Бог погодився зі стражданнями людини?» URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-yaroslav-pryryz-ale-chy-spravdi-bog-pogodyvsya-zi-strazhdanniyamy-lyudyny-11782/> (дата запити: 17.12.2022).

Про особливості... – Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19#Text> (дата запити: 15.12.2022).

Сеньків, Прийняти... – Сеньків, Т. «Прийняти хрест означає прийняти те, що ніщо у житті не буває випадковим». URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pryynyaty-hrest-oznacha-pryynyaty-te-shcho-nishcho-u-zhytti-ne-buva-vypadkovym-vladyka-taras-senkiv-u-hrestopoklinnu-nedilyu-11764/> (дата запити: 17.12.2022).

- СУ – Словники України онлайн. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (дата запити: 17.12.2022).
 СУМ – Білодід, І. К. (ред.). *Словник української мови. В 11 т. Київ, т. 4, 840 с.*
 ССНГ – Мартинова, Г. І. і Щербина, Т. В. (2020). *Словник середньонаддніпрянських говірок*. Черкаси, 492 с.
 СУМ 20 – Тлумачний словник української мови. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=47420&page=1497> (дата запити: 16.12.2022).
 Grac v. 16 – Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). URL: <http://uacorpus.org/Kyiv/ua> (дата запити: 17.12.2022).

ЛІТЕРАТУРА

- Белей, Л. (2017). Старослов'янський слід в українській та інших слов'янських літературних мовах. [У:] *Годишньак Філозофског факултета у Новом Саду*, XLII/1, с. 23–31.
 Бігун, О. (2015). Переклади Біблії та їхня рецепція у творах Тараса Шевченка. [У:] *Studia Ukrainica Posnaniensia*, III, pp. 25–31.
 Зінченко, С. В. (2019). Старослов'янськи в мовній картині світу Пантелеймона Куліша. [У:] *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»*. № 96. URL: <https://lib.ndu.edu.ua/dspace/itstream/123456789/1379/1/6.pdf> (дата запити: 15.12.2022).
 Ісачук, Н. (2017). Семантико-стилістичні особливості старослов'янських збірці В. Чабаненка «Січ духовна». URL: <http://surl.li/hmzil> (дата запити: 17.12.2022).
 Коваленко, Н. Д. і Мозолюк, О. М. (2021). Старослов'янськи у творі «Синій зошит. Аркуші днів світяться» Мирослава Дочинця. [У:] *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 32(71), 3/1, с. 16–21.
 Корнієнко, С. І. (2010). Старослов'янськи в поемі І. Франка «Смерть Каїна» (семантичний і стилістичний аспекти). [У:] *Вісник Запорізького національного університету*, 1, с. 210–215.
 Корнієнко, С. І. (2010). Стилістична багатобарвність старослов'янських у різних жанрах художньої літератури. [У:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*, XXIII/2, с. 556–565. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38106/71-Korniienko.pdf> (дата запити: 16.12.2022).
 Корнієнко, С. І. (2019). Старослов'янськи в українській мові: від семантики до стилю. [У:] *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 2, с. 86–90.
 Мороз, Т. В. (2014). Старо(церковно)слов'янськи як джерела мови творів Т. Шевченка та біблійних перекладів П. Куліша. [У:] *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 1, с. 346–349.
 Стовбур, Л. М. (2019). Іншомовні лексичні компоненти у романі В. Лиса «Століття Якова» як маркер ідіостилію письменника. [У:] *Закарпатські філологічні студії*, 10/1, с. 33–38.
 Шерех, Ю. (1998). Невіддільна спадщина (кілька слів про українські церковнослов'янськи). [У:] *Єдиними устами*, 2, с. 1–5.

REFERENCES

- Belei, L. (2017). Staroslovianskyi slid v ukrainskii ta inshykh slovianskykh literaturnykh movakh. [Old Slavic trace in Ukrainian and other Slavic literary languages]. [U:] *Годишньак Філозофског факултета у Новом Саду*, XLII/1, s. 23–31. (in Ukrainian)
 Bihun, O. (2015). Pereklady Biblii ta yikhnia retseptsiia u tvorakh Tarasa Shevchenko. [Translations of the Bible and their reception in the works of Taras Shevchenko]. [U:] *Studia Ukrainica Posnaniensia*, III, pp. 25–31. (in Ukrainian)
 Zinchenko, S. V. (2019). Staroslovianizmy v movnii kartyni svitu Panteleimona Kulisha. [Old Slavonicisms in the language picture of the world by Panteleimon Kulish]. [U:] *Literatura ta kultura Polissia. Seriiia «Filolohichni nauky»*. № 96. URL: <https://lib.ndu.edu.ua/dspace/itstream/123456789/1379/1/6.pdf> (data zapytu: 15.12.2022). (in Ukrainian)
 Isachuk, N. (2017). Semantyko-stylistychn osoblyosti staroslovianizmiv u zbirtsi V. Chabanenka «Sich dukhovna». URL: <http://surl.li/hmzil> (data zapytu: 14.12.2022).. (in Ukrainian)
 Kovalenko, N. D. i Mozoliuk, O. M. (2021). Staroslovianizmy u tvori «Synii zoshyt. Arkushi dnev svitiashchykh» Myroslava Dochynetsia. [Old Slavicisms in the work «The Blue Notebook. Sheets of shining days» by Myroslav Dochinets]. [U:] *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 32(71), 3/1, s. 16–21. (in Ukrainian)
 Korniienko, S. I. (2010). Staroslovianizmy v poemi I. Franka «Smert Kaina» (semantychnyi i stylistychnyi aspekty). [Old Slavicisms in I. Frank's poem «The Death of Cain» (semantic and stylistic aspects)]. [U:] *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1, s. 210–215. (in Ukrainian)
 Korniienko, S. I. (2010). Stylistychna bahatobarvnist staroslovianizmiv u riznykh zhanrakh khudozhnoi literatury. [Stylistic multicolor of Old Slavonicisms in various genres of fiction]. [U:] *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*, XXIII/2, s. 556–565. URL:

<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38106/71-Korniienko.pdf> (data zapytu: 16.12.2022). (in Ukrainian)

Korniienko, S. I. (2019). Starosloviaizmy v ukrainskii movi: vid semantyky do styliu. [Old Slavonicisms in the Ukrainian language: from semantics to style]. [U:] *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*, 2, s. 86–90. (in Ukrainian)

Moroz, T. V. (2014). Staro(tserkovno)sloviaizmy yak dzherela movy tvoriv T. Shevchenka ta bibliinykh perekladiv P. Kulisha. [Old (Church) Slavonicism as the source of the language of the works of T. Shevchenko and the biblical translations of P. Kulish]. [U:] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii : Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*, 1, s. 346–349. (in Ukrainian)

Stovbur, L. M. (2019). Inshomovni leksychni komponenty u romani V. Lysa «Stolittia Yakova» yak marker idiosyliu pysmennyka. [Foreign language lexical components in the novel «The Century of Jacob» by V. Lys as a marker of the writer's idiosyle]. [U:] *Zakarpatski filolohichni studii*, 10/1, s. 33–38. (in Ukrainian)

Sherekh, Yu. (1998). Neviddilna spadshchyna (kilka sliv pro ukrainski tserkovnosloviaizmy). [Inseparable heritage (a few words about Ukrainian Church Slavonicisms)]. [U:] *Yedynymy ustamy*, 2, s. 1–5. (in Ukrainian)

*Подано до редакції 26.12.2022 року
Прийнято до друку 28.01.2023 року*